

KS. JERZY BAGROWICZ

**W SŁUŻBIE ROZWOJU TEORII I HISTORII
PEDAGOGIKI KATOLICKIEJ W POLSCE**
Profesor Janiny Kostkiewicz poszukiwania i dokonania

Chrześcijańskie podłoże kultury i cywilizacji europejskiej rodziło od początku i rodzi nadal wymóg obecności chrześcijan w poszczególnych sektorach życia, również w dziedzinie wychowania i refleksji pedagogicznej. Dzieje chrześcijaństwa od samego początku były przecież związane z kształtowaniem się poglądów na wychowanie i powstawaniem odpowiednich instytucji oświatowo-wychowawczych. O ile jednak sama pedagogia była wpisana w rozwój chrześcijaństwa, w jego naturę i powołanie oraz w jego struktury i sposób działania, o tyle konstytuowanie się refleksji naukowej nad tą pedagogią przyszło o wiele później. I choć poprzez wieki mamy wiele przykładów uporządkowanego myślenia o edukacji religijnej, to tak naprawdę dopiero wieki XIX i XX przyniosły próby określenia dyscyplin naukowych zajmujących się tym tak ważnym aspektem życia chrześcijańskiego.

Rozwijająca się współcześnie pedagogika religii¹ skupia się głównie na pedagogii chrześcijańskiej, choć coraz częściej pojawiają się publikacje o pedagogice i dydaktyce religijnej w obrębie innych religii. Współcześnie, ze względu na coraz szerszą obecność w Europie wyznawców islamu, pojawiają się w fachowej literaturze także próby refleksji nad edukacją religijną w islamie².

KS. JERZY BAGROWICZ – prof. dr hab. nauk humanistycznych, specjalista z zakresu pedagogiki chrześcijańskiej i katechetyki, UMK Toruń.

¹ Por. B. Milewski, *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Warszawa 2011, s. 138–164.

² Przykładem takiej publikacji jest najnowszy zeszyt czasopisma „Katechetische Blaetter” (3/2011) zatytułowany *Wie geht islamischer Religionsunterricht?*

Edukacją religijną w chrześcijaństwie zajmują się aktualnie następujące dyscypliny naukowe: katechetyka, pedagogika religijna (religii) i pedagogika chrześcijańska. Są one ze sobą ściśle związane, nie tylko podstawami źródłowymi czy też historią rozwoju, ale i przedmiotem zainteresowania. Ich rozumienie rozmaicie się kształtowało i kształtuje także dzisiaj. Zależy to w dużej mierze od sposobu uprawiania tych dyscyplin w poszczególnych wyznaniach czy też Kościołach lokalnych, środowiskach akademickich, czy nawet przez poszczególnych autorów³.

Odnotowujemy współcześnie wiele inicjatyw dla rozwoju pedagogiki katolickiej w Polsce. W wielu ośrodkach akademickich, nie tylko kościelnych, wydawane są prace naukowe, które podejmują studia nad katolicką myślą pedagogiczno-wychowawczą. Szczególnie cenne są te z nich, które penetrują zaniedbany dotąd teren badań nad historią katolickiej myśli i praktyki pedagogicznej. W niniejszym artykule pragniemy zwrócić uwagę na poszukiwania profesor Janiny Kostkiewicz z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorka ta od początku swej naukowej drogi często zabierała głos na tematy edukacji, szczególnie w aspekcie aksjologicznym; zabierała głos także na temat katolickich koncepcji wychowawczych, zwłaszcza w polu poszukiwań historycznych. Nieobce są jej pytania o duchowość jako wartość i obszar wspierania rozwoju dorosłych, o świadomość antropologiczno-aksjologiczną pedagogów. Przez wiele lat pracy naukowo-dydaktycznej zdobyła duże doświadczenie badacza różnych nurtów pedagogicznych, śledzenia drogi naukowego rozwoju wybitnych przedstawicieli pedagogiki okresu pierwszej połowy XX wieku, szczególnie tych z nich, którzy inspiracji dla swoich poszukiwań teoretycznych i praktyki wychowawczej szukali w chrześcijaństwie.

W pierwszej części tego artykułu najpierw zarysujemy ogólne dane na temat dróg pracy naukowej i poszukiwań Janiny Kostkiewicz, szczególnie istotnych nurtów badawczych, które uprawiała. Następnie skupimy się na refleksji o jej ważnym studium na temat historii pedagogiki katolickiej w Polsce okresu międzywojennego.

Zarys drogi życia i pracy naukowej

Janina Cecylia Kostkiewicz (ur. 1957) ukończyła studia w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, uzyskując stopień

³ Por. J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska – pedagogika religii (religijna) – katechetyka. Podobieństwa i różnice*, w: *Abyśmy podtrzymywali nadzieję*, red. P. Tomasiak, Warszawa 2005, s. 28–52.

magistra pedagogiki w 1980 r. Przez pierwsze trzy lata po ukończeniu studiów pracowała w szkole jako nauczyciel. W 1983 roku została zatrudniona w Instytucie Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie na stanowisku asystenta, potem starszego asystenta, a po uzyskaniu doktoratu, w charakterze adiunkta. Doktorat obroniła w 1989 roku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego uzyskując stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, na podstawie rozprawy „Braki w wiadomościach i umiejętnościach absolwentów szkół podstawowych i sposoby ich wyrównywania w pierwszej klasie liceum ogólnokształcącego”. Oprócz pracy na Uczelni współpracowała w latach 1994–1997 z Wojewódzkim Ośrodkiem Metodycznym w Rzeszowie, prowadziła zajęcia dla Podyplomowego Studium Wychowania Prorodzinnego w Rzeszowie, organizowanego przez Papieską Akademię w Krakowie i Wyższe Seminarium Duchowne w Rzeszowie. Pracowała także (1993–2005) w ramach zajęć zleconych w Filii Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Stalowej Woli. W tym okresie wydała pracę pt. *Wprowadzenie do pedagogiki ogólnej*, która stała się podręcznikiem akademickim dla studentów KUL oraz innych polskich uczelni.

W październiku 2000 r. podjęła pracę w Instytucie Pedagogiki KUL. Habilitowała się w 2000 r. na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, w oparciu o rozprawę *Wychowanie do wolności wyboru. Ponadczasowy wymiar pedagogiki F.W. Foerстера*. Tematyka jej publikacji wskazuje, że swoje poszukiwania kierowała w stronę refleksji nad myślą pedagogiczną i jej filozoficznymi podstawami. Zapoczątkowała poszukiwania antropologicznych i aksjologicznych podstaw wychowania w pismach klasyków filozofii wychowania i pedagogiki. Dała temu najpełniejszy wyraz w cytowanej wyżej monografii o pedagogice F.W. Foerстера. Dzięki jej pracy dzieło pedagogiczne tegoż myśliciela zostało przywrócone polskiej pedagogice.

Ten nurt jej zainteresowań znalazł wyraz w licznych pracach, w tym w książkowych monografiach autorskich, pracach zbiorowych oraz wielu artykułach. Oprócz poszukiwania antropologicznych i aksjologicznych podstaw pedagogiki, zainteresowania swoje kierowała szczególnie na problem wątków personalistycznych w pedagogice, problemów pedeutologicznych, pedagogiki dorosłych (duchowości jako wartości i obszaru wspierania rozwoju człowieka dorosłego), wolności i godności dziecka.

Gdy w 2004 roku podjęła pracę w Instytucie Pedagogiki UJ, kontynuowała poszukiwania aksjologiczne szczególnie w zakresie peda-

gogiki szkoły wyższej. Prowadziła Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej, organizując sympozja poświęcone tej problematyce, publikując prace z tego zakresu badawczego. Badania nad pedagogiką Foerстера skierowały jej zainteresowania w stronę historii myśli pedagogicznej, głównie chrześcijańskiej, a ściślej katolickiej. Zwróciła uwagę na nurt katolicki w pedagogice kultury. Było to odkrywcze i inspirujące, ponieważ studia nad pedagogiką katolicką były dotychczas tematem nietykanym lub tylko wzmiankowanym. Zastona milczenia, którą władza polityczna po 1944 roku objęła pedagogikę katolicką, spowodowała, że po zmianach roku 1989 nie jawiły się znaki powrotu do rodzimych tradycji wychowawczych inspirowanych chrześcijaństwem i dziedzictwem myśli wychowawczej Kościoła. Janina Kostkiewicz podjęła trud bardzo gruntownych badań nad dziedzictwem pedagogiki katolickiej w Polsce XX wieku. Dała temu wyraz w pracy *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939* (Kraków 2013). Praca ta stała się jednym z istotnych elementów uzyskania przez Janinę Kostkiewicz tytułu naukowego profesora nauk humanistycznych.

Kolejnym ważnym polem jej poszukiwań naukowych stało się odkrywanie pedagogii katolickich zgromadzeń zakonnych.

Pomijam tu ważne dokonania Janiny Kostkiewicz w zakresie ofiarnej dydaktyki oraz kształcenia kadr polskich pedagogów, szczególnie tych kompetentnych w zakresie pedagogiki religijnej.

Analiza nurtów badawczych Janiny Kostkiewicz

Tematyka prac napisanych przez J. Kostkiewicz koncentruje się głównie na problematyce filozoficznych podstaw pedagogiki, pedagogiki ogólnej, pedagogiki religii, pedagogiki katolickiej, pedagogiki dorosłych, związków kultury i edukacji, edukacji religijnej we współczesnych uwarunkowaniach społeczno-kulturowych. Jako podstawowy w pracach Janiny Kostkiewicz wyłania się nurt filozoficznych podstaw pedagogiki (tworzyć go będą głównie aksjologiczne i antropologiczne podstawy wychowania i pedagogiki). Najpełniejszą egzemplifikację nurtu ten znajduje w pracy habilitacyjnej, która stanowi studium filozoficzno-pedagogiczne pt. *Wychowanie do wolności wyboru. Ponadczasowy wymiar pedagogiki F.W. Foerстера* (1998). Nurt badań nad filozoficznymi podstawami pedagogiki z biegiem lat poszerza się o obecność ideologicznych inspiracji w edukacji oraz temat pedagogicznych skutków tego zjawiska. Dochodzi to do głosu m.in. w tekście *Filozofia człowieka – filozofia edukacji – rozwój*

moralny studenta (2005). Największy jednak wkład w ten nurt zainteresowań J. Kostkiewicz wnoszą prace dotyczące aksjologicznych aspektów wychowania i tychże podstaw pedagogiki.

Kolejnym, ważnym nurtem naukowych poszukiwań J. Kostkiewicz jest wątek antropologicznych podstaw pedagogiki. Wyraźnie akcentuje tu ścisłą łączność podstaw antropologicznych z wychowaniem, co odzwierciedlają prace: *Wola jako kategoria pedagogiczna w kontekście wolności odpowiedzialnej* (1997); *Kształcenie woli jako usprawnianie człowieka w przechodzeniu od „możliwości” do „realizacji”*, (1998) *Potencjalność podmiotu wychowania w ujęciu antropologii katolickiej* (2009), *Zur Wahlfreiheit in der christlichen Erziehung* (2013).

Na przedłużeniu nurtu filozoficznych podstaw wychowania wyłania się w twórczości J. Kostkiewicz nurt teologicznych podstaw wychowania i pedagogiki (który przejawia się jako pedagogika religii rozumiana konfesyjnie – jako pedagogika chrześcijańska, a ściślej katolicka). Rozwijały się badania nad podstawami pedagogiki – z wyraźnym sytuowaniem ich przede wszystkim w pedagogice ogólnej i teorii wychowania.

Szerokie i pogłębione badania nad spuścizną teoretyczną pedagogów środowiska katolickiego w Polsce lat 1918–1939, wskazują na nurt badań nad historią myśli pedagogicznej. Nurt ten był kontynuowany równolegle ze współczesnymi problemami pedagogiki szkoły wyższej, dyskusji nad reformą kolejnych szczebli kształcenia. Janina Kostkiewicz jest aktywnym uczestnikiem debat nad fundamentalnymi zagadnieniami reformy szkolnictwa. Dała temu wyraz min. w następujących pracach: *Pytania o fundamenty zreformowanej szkoły* (2005), *Nauka i wolność – wartości fundujące uniwersytet* (2007).

W nurcie jej badań historii myśli pedagogicznej warto odnotować także, obok tekstów podejmujących dyskurs z myślą J. Maritaina, Rogera Garaudy, J. Woronieckiego, J. Ciemnińskiego, św. Augustyna, św. Tomasza (z konieczności Schopenhauera, Nietzschego, czy Kanta – jako przygotowanie do recepcji Foerстера) i samego Foerстера, następujące teksty: *Oświata dorosłych w latach 1944–1956* (2002), *Warstwa duchowa w teoriach pedagogicznych XX wieku – W. Flitner, S. Hessen, S. Kunowski* (2003), *Miejsce aksjologii w filozofii wychowania Karola Kotłowskiego* (2003), *Zgromadzenie Zmartwychwstania Pańskiego i jego system wychowawczy* (2012), *Misje edukacyjne i ważniejsze instytucje oświatowo-wychowawcze Zmartwychwstańców* (2012), *A Thomistic – Social Profile of Karol Górski's Personalistic Pedagogy* (2012).

Dokonany wgląd w teksty źródłowe dokumentujące praktykę wychowania katolickiego lat 1918–1939 pozwolił dostrzec rolę i bogactwo działań edukacyjnych katolickich zgromadzeń zakonnych (już nie tylko w Polsce). Fakt ten spowodował zainicjowanie i zaprojektowanie (2010 r.) badań zespołowych nad pedagogiami katolickich zgromadzeń zakonnych. Ich rezultatem jest zapoczątkowana seria, z której – jak to już ukazaliśmy wyżej – ukazały się dwa monotematyczne tomy. Tom 1 (praca zbiorowa red. J. Kostkiewicz) pt. *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność* (Kraków 2012) oraz tom 2 (red. J. Kostkiewicz i K. Misiaszek SDB) *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność* (Kraków 2013). W publikacji tej sięga się do początków każdego ze zgromadzeń zakonnych, prezentuje jego model pracy pedagogicznej (powiązany z charyzmatem), pokazując działalność edukacyjną w ujęciu globalnym – na świecie i w Polsce.

Janiny Kostkiewicz *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce (1918–1939)* – monografia odkrywczą i pionierską

Praca Janiny Kostkiewicz *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce (1918–1939)* wyrasta z nurtu jej poszukiwań badawczych i kompetencji, które zdobyła poświęcając się badaniu historii różnych i różnorodnych nurtów pedagogiki. Główny problem badawczy pracy jest zawarty w zamiarze, jaki autorka sobie stawia: „przez rekonstrukcję i reinterpretację spuścizny pedagogiki katolickiej w Polsce odpowiedzieć na pytanie, jakie są główne kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce lat 1918–1939”. Autorka podkreśla, że całą tę spuściznę będzie starała się postrzegać z perspektywy personalizmu chrześcijańskiego (por. s. 16–17). Ukazuje także cel, jaki stawia przed sobą: próbę stworzenia ogólnego wizerunku nurtów pedagogiki katolickiej w Polsce w latach 1918–1939. Będzie to nie tylko analiza dorobku najważniejszych przedstawicieli pedagogiki katolickiej, ale także „wyłonienie głównych kierunków rozwoju pedagogiki katolickiej” (tamże). Mamy więc zaprezentowaną charakterystykę źródeł, do których autorka będzie sięgać. Określa dość wyraźnie zakres badawczego zainteresowania źródłami. Ten sposób postępowania analizy materiału badawczego określa model badań, który autorka – za W. Szulakiewiczem – nazywa modelem podmiotowo-przedmiotowym. Odwołuje się do metod o naturze filozoficznej i historycznej (zob. s. 18). Wyraźniej wspomina o metodzie doksograficznej (opis doktryny) oraz metodzie hermeneutycznej (analiza treści).

Problematyka pracy

Autorka poszukuje odpowiedzi na pytanie o katolickość pedagogiki: jakiej pedagogice można nadać miano „katolicka”? Ukazuje uwarunkowania historyczne, wynikające z epoki, sytuację Polski odzyskującej niepodległość po latach rozbiorów, sytuację Kościoła, który w nauczaniu papieży (Leon XIII i Pius XI) odnajduje impulsy dla rozwoju katolickiej myśli wychowawczej. W okresie tym wzmagają się aktywizacja życia Kościoła, a przejawem odnowienia struktur aktywności świeckich w Kościele staje się m.in. Akcja Katolicka, dająca impulsy do ożywienia potencjału edukacyjnego Kościoła katolickiego. Autorka wskazuje tu na ważny dla refleksji naukowej i działalności wychowawczej Kościoła wkład myśli naukowej o. Jacka Woronieckiego. Podstawy tworzonej przez siebie wizji katolickiej myśli wychowawczej widział Woroniecki w filozofii i teologii chrześcijańskiej. Autorka zauważa, że analiza ówczesnych dyskusji wokół „zabezpieczenia katolickości” pedagogiki pozwala określić dwie płaszczyzny, które gwarantują i weryfikują jednocześnie katolickość jakiegoś nurtu pedagogicznego. Pierwsza płaszczyzna (zewnątrzna) to zakres pojęć i kategorii, takich jak: idea katolickości, katolicki ideał wychowawczy, cele wychowania, światopogląd katolicki. Druga płaszczyzna (wewnętrzna) to kategoria *sensus catholicus*, którą można odczytać w pracach pedagogów. Cały pierwszy rozdział pracy jest poświęcony wyjaśnieniu obu tych płaszczyzn uwierzytelniających katolickość omawianego nurtu pedagogiki. Czytelnik znajdzie tu podstawy antropologiczne refleksji i praktyki pedagogicznej, określenie podstaw katolickiego ideału wychowawczego. Podstawy te autorka wywodzi z myśli pedagogów tej epoki, dla których wychowanie człowieka w swej ostatecznej wizji jest zawsze ukierunkowane w relacji do Boga. Ukazuje także w sposób pogłębiony, na czym ten ideał polega i jakie są jego cechy. W pedagogice ważna jest (także współcześnie) dyskusja o celach wychowania człowieka. Autorka nie pomija tego zagadnienia, ukazując je w oparciu o poglądy pedagogów reprezentujących interesujący ją nurt pedagogiki.

Kategorią scalającą istotę katolickości pedagogiki jest – zdaniem autorki – kategoria *sensus catholicus*. Kategoria ta, niełatwa do określenia, obejmuje w sobie i respektuje: transcendencję, realizm, obiektywizm i uniwersalizm (w sferze teorii), oraz rozum, wolę i uczucia w sferze natury ludzkiej i jej rozwoju (sfera działania). Istotną treść rozumienia tej kategorii autorka zaczerpnęła z pism o. Jacka Woronieckiego i ks. Wincentego Granata (por. s. 62–64). Za o. J. Woronieckim autorka pisze,

że *sensus catholicus* oznacza „głębokie i całkowite przejście się zasadami katolickimi, sprawiające, że człowiek w każdej niemal sytuacji życiowej bez długich wahań i namysłów znajduje od razu [...] katolicki punkt widzenia i katolickie rozwiązanie” (s. 46).

Równie ważny jak pierwszy jest w tej pracy rozdział drugi. Można powiedzieć za tytułem tego rozdziału, że pedagogika katolicka badanego okresu – 20-lecia międzywojennego (i nie tylko tego okresu) – zachowuje i promuje orientację tomistyczną. Autorka słusznie zauważyła, że „nie sposób prowadzić badań nad rozwojem pedagogiki katolickiej tego okresu, bez przywołania tomizmu, neotomizmu czy scholastyki” (s. 87).

Aby przybliżyć czytelnikowi, co oznacza owa orientacja tomistyczna pedagogiki katolickiej, autorka dość obszernie informuje o podstawowych założeniach scholastyki, tomizmu i neotomizmu (zob. s. 88–97). Podkreślając naturalny wymiar pedagogiczny tomizmu, autorka przechodzi następnie do próby rekonstrukcji pedagogiki tomistycznej, poprzez rekonstrukcję poglądów najwybitniejszych przedstawicieli tego nurtu, poczynając od o. Jacka Woronieckiego i ks. Wincentego Granata. Ci dwaj wybitni przedstawiciele omawianego nurtu wychodzili z podstaw filozoficznych i teologicznych, na których budowali istotne linie architektoniczne pedagogiki katolickiej.

Woroniecki jest jednym z tych myślicieli tamtej epoki, którzy potrafili w sposób zasadniczy i wyczerpujący wydobyć myśl wychowawczą zawartą w filozofii św. Tomasza z Akwinu. Tworząc fundamenty katolickiej etyki wychowawczej budował na Tomaszowym ujęciu relacji człowieka do Boga; znajomość praw rządzących rozwojem życia moralnego oraz teologii pozwoliła mu jednocześnie na wskazanie znaczenia i roli podstawowych prawd dotyczących stworzenia, odkupienia i uświęcenia człowieka, a więc ściślej więzi między naturą i nadnaturą w realizacji celu wychowania człowieka.

Propozycja wychowania człowieka w ujęciu ks. Granata, budowana na solidnych filozoficznych podstawach, jest wywodzona z dogmatu. Granat podkreśla znaczenie personalizmu, potrzebę uwzględniania w wychowaniu roli łaski, znaczenie uniwersalizmu oraz formułuje postulat wychowania narodowego.

Prezentacje poglądów innych przedstawicieli tego nurtu pokazują kolejne ważne i ubogacające elementy orientacji tomistycznej w pedagogice katolickiej.

Kolejnym nurtem prezentowanym w pracy jest katolicki nurt pedagogiki kultury (rozd. 3). Autorka – jak to czyni w każdym rozdziale

– najpierw rysuje filozoficzno-kulturowe tło rozwoju pedagogiki kultury oraz stawia podstawowe pytania dotyczące związków wychowania z kulturą (por. s. 153n.). Kreśląc podstawy filozoficzne katolickiej pedagogiki kultury, autorka wskazuje – za F. Sawickim – że obecność filozofii kultury w tomizmie jest wskazaniem źródła katolickiej filozofii kultury – jako podstawy katolickiej pedagogiki kultury. Zanim zaproponowano w tym rozdziale próby reinterpretacji poglądów głównych przedstawicieli tego nurtu, autorka najpierw dość szeroko zajęła się cechami tradycyjnego modelu pedagogiki kultury, z odniesieniem do modelu pedagogiki kultury w ujęciu katolickim oraz relacją między religią i kulturą i jej znaczeniem dla pedagogiki katolickiej. Do przedstawicieli tego nurtu zaliczyła m.in. Jana Ciemniewskiego, Zygmunta Bielawskiego, Barbarę Żulińską. Reinterpretacja poglądów niektórych z prezentowanych w tym rozdziale przedstawicieli nurtu pedagogiki kultury jest szczegółową, niemal monograficzną prezentacją ich dorobku (na przykład Jana Ciemniewskiego czy Barbary Żulińskiej). Rozdział kończą *Ogólne uwagi o cechach charakterystycznych katolickiego nurtu w polskiej pedagogice kultury*. Jest to raczej próba usytuowania tego nurtu w kontekście ogólniejszym i ukazania pewnych wątków dyskusji i konfrontacji z innymi, ówczesnymi nurtami pedagogiki kultury oraz próba ukazania oryginalności ujęcia prezentowanego przez nurt katolicki.

Pomiędzy rozdziałem trzecim na temat katolickiego nurtu pedagogiki kultury a rozdziałem piątym i szóstym, które traktują o pedagogice personalistycznej, autorka umieściła rozdział czwarty zatytułowany: *Między pedagogiką kultury a pedagogiką personalistyczną*. Na początek stawia pytanie: „Co różni pedagogikę personalistyczną od pedagogiki kultury?”. Chodzi o pewien pomost pomiędzy pedagogiką kultury a pedagogiką personalistyczną. Autorka reinterpretuje poglądy Andrzeja Niesiołowskiego oraz Zygmunta Kukulskiego jako autorów znaczących dla pedagogiki kultury, jednocześnie odwołujących się do idei personalizmu jako istotnej w wychowaniu człowieka i budowaniu ładu aksjonormatywnego w wychowaniu, szczególnie w aspekcie wychowania społecznego i narodowego.

Dwa kolejne rozdziały – piąty i szósty – traktują o pedagogice personalistycznej. Po ukazaniu specyfiki pedagogiki personalistycznej autorka prezentuje poglądy przedstawicieli tegoż nurtu o orientacji społecznej. Elementy tego nurtu odkrywa m.in. u Jacka Woronieckiego, Karola Górskiego, Stanisława Podoleńskiego, Aleksandra Wóycickiego czy Stefana

Wyszyńskiego. Jacka Woronieckiego sytuuje jako przedstawiciela pedagogiki tomistycznej, ale wskazuje także na aspekty personalistyczne w jego myśli. Jednocześnie autorka wskazuje, że jest to personalizm o dużym ładunku społecznym. Ciekawe wydają się refleksje autorki o drodze do personalizmu Karola Górskiego. Jest on znany przede wszystkim jako historyk duchowości, ale autorka potrafiła ukazać go jako poważnego autora zabierającego głos na temat wychowania człowieka. Umożliwiło mu to jego wszechstronne i gruntowne wykształcenie, także pedagogiczne. Według J. Kostkiewicz właśnie on pierwszy w Polsce podjął dialog z europejską myślą personalistyczną oraz próbę stworzenia koncepcji lub nawet uporządkowanego systemu wychowawczego.

Omawiając w rozdziale siódmym zagadnienie pedagogiki personalistycznej zorientowanej egzystencjalnie, autorka najpierw ukazała egzystencjalizm jako filozoficzną inspirację dla pedagogiki katolickiej. Prezentuje w tym rozdziale egzystencjalną perspektywę pedagogiki w ujęciu Józefa Roskwitalskiego i Ludwika Jeleńskiej. Zwraca najpierw uwagę na zasługi Józefa Roskwitalskiego, wybitnego znawcy współczesnych mu nurtów egzystencjalizmu. Roskwitalski jest znany w pedagogice religijnej i katechetyce jako wybitny znawca teoretycznych i praktycznych aspektów nauczania religii, którą widział jako bliską życiu, właśnie dzięki filozofii egzystencjalnej, dającej szansę przybliżyć pedagogikę ku życiu chrześcijańskiemu. Rozwijający się wówczas nurt szkoły twórczej w nauczaniu, znalazł w Roskwitalskim nowatora w próbie i umiejętności wiązania nauczania religii z aktywną, twórczą postawą ucznia.

Autorka potrafiła w dość szerokim podrozdziale ukazać nowatorstwo myśli i intuicji praktycznej Ludwika Jeleńskiej, cennej zwłaszcza dla ukazania roli szkoły w wychowaniu, przyswojenia dorobku M. Montessori, odkrywania psychologii rozwoju dziecka.

W całości dorobku nurtów polskiej pedagogiki badanego okresu J. Kostkiewicz wyodrębniła także nurt pedagogiki zaangażowanej patriotycznie (rozd. siódmy). Podstawy tego patriotyzmu tkwią w wierze religijnej. Miłość do Boga, Kościoła tworzy pewien program wychowania patriotycznego, co widać na przykład w publicystyce pedagogicznej Walerego Jasińskiego.

Rozdział ósmy, ostatni, poświęca autorka polemice pedagogiki katolickiej z tzw. nowym wychowaniem. Prześledzenie prac naukowych z zakresu filozofii wychowania (jak i publicystyki w przypadku VI Kongresu Wychowania Moralnego) przekonuje, jak gorące były to polemiki

i spory. Dotyczyły one nie tylko samej teorii i praktyki pedagogicznej, ale przede wszystkim podstaw filozoficznych wychowania, niektórych nurtów ówczesnej myśli humanistycznej, czemu dał wyraz papież Pius XI w encyklice *Divini illius Magistri*. Podczas lektury tego rozdziału rodziły się we mnie wątpliwości co do sensu zamieszczenia go w tej pracy. Najpierw dlatego, że niemal każdy z prezentowanych przedstawicieli różnych nurtów w pedagogice katolickiej w swojej twórczości krytycznie postrzegał niektóre nowe koncepcje pedagogiczne, zwłaszcza ich podstawy filozoficzne. I autorka już wcześniej o tym pisała. Następnie dlatego, że w rozdziale tym autorka pomieściła inne zagadnienia, które jej zdaniem należało przywołać, jak choćby problematykę katechetyczną. Rozdział ten robił początkowo wrażenie pewnego dodatku do pracy. Jednak po lekturze całości tego materiału doszedłem do wniosku, że jest on cennym dopowiedzeniem całości. Dobrze się stało, że autorka pokazała wiele ze sporów epoki, i to zarówno w pedagogice (na przykład spór o koedukację), jak i w katechetyce, która coraz więcej przyswajała z dorobku odnowy dydaktycznej przełomu XIX i XX wieku (w tle krytyki szkoły herbartowskiej).

W zakończeniu autorka podsumowuje swoje rozważania zwracając uwagę na uwarunkowania rozwoju pedagogiki katolickiej w sytuacji politycznej, społeczno-kulturowej Polski odrodzonej po epoce zaborów, przemian życia Kościoła i rozwoju pedagogiki omawianej epoki.

Ocena wartości pracy od strony merytorycznej i metodologicznej

Lektura pracy przekonuje, że przystępując do pisania tej pracy, po dokonaniu przeglądu całości zgromadzonych źródeł, autorka wyrobiła sobie sąd co do podstawowych nurtów w pedagogice katolickiej badanego okresu. Potrafiła także przyporządkować do tych nurtów odpowiednich autorów i twórców dorobku katolickiej pedagogiki. Aby osiągnąć zamierzony (dość wielowarstwowy i trudny do realizacji) cel tej pracy, podjęła się analizy bogatego materiału badawczego. Jak pokazuje załączona w jej pracy bibliografia źródłowa, autorka starała się dotrzeć do niekiedy trudno osiągalnych zasobów archiwalnych, czy też opracowań dotyczących badanych postaci oraz nurtów pedagogiki katolickiej, które oni reprezentowali. Trzeba przyznać, że w swoich poszukiwaniach i analizie materiału badawczego odkrywała mało znane wątki twórczości wielu pedagogów międzywojnia, znanych częstokroć z całkiem innych powodów. Drobiazgowość analizy i prezentacji materiału źródłowego powodowała rozra-

stanie się objętości pracy. Autorka zadbała, aby opracować szczegółowy biogram badanego twórcy, i to nie tylko ze strony oglądu jego pisarskiej czy publicystycznej spuścizny, ale i w aspekcie praktycznej działalności pedagogicznej. Czy było to konieczne? Można było zdecydować się na różne, inne drogi postępowania w tej sprawie. Autorka wybrała drogę uprawnioną, choć wymagającą wiele pracy. Czytelnik otrzymał więc uporządkowaną prezentację biogramu autorów i mógł prześledzić także poglądy pedagogiczne czy katechetyczne prezentowanego pedagoga. Prezentując poglądy opisywała niekiedy bardzo szczegółowo filozoficzne czy teologiczne podstawy tych poglądów (np. tomizm, neotomizm, personalizm itp.). Omawiając kolejnych autorów odwoływała się do kontekstu historycznego czy pedagogicznego ich życia i działalności. Tak więc prezentacja dorobku autorów, wpisanych w jakiś konkretny nurt pedagogiki katolickiej, przybiera przeważnie formę uporządkowanej monografii. Wpisanie tych monografii w konkretny nurt pedagogiki, umiejętne przyporządkowanie poglądów do uszczegółowionej szkoły uprawiania pedagogiki sprawia, że nie jest to przypadkowe zestawienie czy zlepek tekstów „na temat”, ale bogaty materiał poznawczy osnuty wokół myśli przewodniej pracy.

Pośród bardzo bogatego materiału prezentującego dorobek pedagogiki katolickiej w Polsce autorka stara się zauważyć chyba wszystkich autorów, którzy zostawili jakiś ślad w tym polu. Wydaje się, że niektórych z nich, choćby ze względu na mniej znaczący dorobek, można było odnotować jedynie w odsyłaczu, na przykład. H. Weryńskiego czy P. Tochowicza.

W tej pracy – zgodnie z jej charakterem – analiza i reinterpretacja przeważa nad dyskusją syntetyzującą, porządkującą i ukazującą miejsce omawianego autora w kontekście poglądów innych twórców. Należy jednak zaznaczyć, że zawsze, szczególnie w końcowej partii rozdziałów, mamy próbę oceny wartości prezentowanego dorobku w kontekście epoki i rozwoju teorii oraz praktyki pedagogicznej.

Autorka prezentując podstawowe założenia teoretyczne badanego nurtu, nie zapomina o kontekście historycznym czy rozwoju teorii pedagogicznej, szczególnie w nurcie pedagogiki katolickiej. Tu były możliwe dwie drogi: albo w części wprowadzającej pracy dać ogólny opis szeroko pojętych uwarunkowań historycznych, polityczno-społecznych, eklezjalnych, filozoficzno-teologicznych, opis rozwoju teorii i praktyki pedagogicznej, albo przedstawić kontekst osobno w każdym rozdziale. Autorka wybrała to drugie rozwiązanie.

Prof. Janina Kostkiewicz zachowuje właściwy dystans w prezentacji wyników analizy treści materiału badawczego, jak i w próbach spojrzenia na bogaty przecież dorobek refleksji pedagogicznej badanej epoki. Widać, że zna epokę, twórców i nurty, które prezentuje, jawią się one czytelnikowi jako żywa, pulsująca rzeczywistość. Nie ma także w postawie autorki żadnych sądów pochopnych, lekceważących, widać wręcz pokorę wobec obowiązku dokonywania ocen. Swój trud autorka odczytuje jako próbę reinterpretacji. Czytelnik jest jednak pewien, że jest prowadzony pewną i wytrawną ręką przewodnika po jakże bogatych przestrzeniach myśli pedagogicznej, że autorka – znawca zagadnienia – zaprasza do wglądnięcia w zakamarki myśli pedagogicznej, często dotąd słabo spenetrowane.

Autorka dotyka tu i ówdzie niełatwego problemu usytuowania formalnego pedagogiki katolickiej, zwłaszcza w sytuacji funkcjonujących ujęć, określających bliskie jej subdyscypliny, jak choćby: pedagogikę chrześcijańską, pedagogikę religijną, pedagogikę religii czy katechetykę. Autorka słusznie zauważa pewną obawę o jasność granic kompetencji tych subdyscyplin. Praca prof. Janiny Kostkiewicz jest niezwykle ważnym dokonaniem dla pedagogiki ogólnej, dla historii myśli pedagogicznej, a zwłaszcza dla pedagogiki katolickiej. Po raz pierwszy w polskim piśmiennictwie naukowym na temat pedagogiki katolickiej otrzymujemy tak szerokie, bardzo cenne monograficzne opracowanie terenu badawczego, dotąd tylko przyczynkowo prezentowanego. Trud reinterpretacji poglądów aż tylu pedagogów katolickich dwudziestolecia międzywojennego, trud przyjrzenia się wszystkim znaczącym nurtom uprawiania pedagogiki jest wybitnym osiągnięciem naukowym. Należy tu podkreślić kontekstualność naukowej refleksji profesor Janiny Kostkiewicz; opis i analiza materiału źródłowego jest u niej niezwykle starannie i fachowo wpisana w kontekst historyczny, filozoficzny, pedagogiczny, nawet teologiczny oraz kulturowy epoki.

Obok tej wartości praca prof. Janiny Kostkiewicz jest jednocześnie czymś w rodzaju przewodnika po katolickiej pedagogice w Polsce lat międzywojennych. Będzie więc bezcennym źródłem informacji dla tych, którzy będą w przyszłości zabierali się do monograficznego opracowania problematyki katolickiej myśli wychowawczej, a zwłaszcza przedstawicieli tego nurtu. W pracy chodziło autorce o to, aby dwie płaszczyzny: nurtów katolickiej myśli pedagogicznej i reinterpretacji poglądów jej przedstawicieli połączyć w jeden logiczny układ i wpisać go w szerszy wątek rozwoju teorii pedagogicznej pierwszej połowy XX wieku.